

Jens Andersen Bældenak

– en biografisk studie

Af Per Jakobsen

Engang i 1532 brød fremmede mænd »midt i den stille nat« ind til den sovende Jens Andersen på Kærstrupgård på Tåsinge. Den gamle mand, midt i tresserne var han, blev brutalt revet ud af sengen og ført bort »over havet«. Man bragte ham til et øde sted i en skov, bundet så stramt, at »hans indre organer tog skade«. Og som om det ikke var tilstrækkeligt, blev munden, tænderne, næsen og kønsdelene barbarisk tortureret.¹ Som det mest bizarre blev han oversmurt med honning og sat ud i solen til glæde for insekterne, selvom dét nu nok er en skrøne.² Oven på alle disse ugerninger forlangte de grusomme voldsmænd guld. I 1534 skrev den gamle mand til grev Christoffer af Oldenburg og beklagede sig over overfaldet. Fem måneder varede det, før han slap, og dét for en pris af 4000 lybske mark.

Hvad i alverden ligger der til grund for en sådan medfart, og hvem er der egentlig tale om? Jo, der er såmænd tale om Jens Andersen Bældenak, skomagersønnen og bispens fra Odense. En mand som efter for-godtbefindende lagde sig ud med hvem som helst: konge, gejstlighed, adel, borgere, bønder og andet godtfolk. En mand som respektløst og spydigt spurgte den selvoptagede adel »om det går anderledes for sig, når en adelig avler børn«.³ Kort sagt, en egensindig og farverig person, som ganske vist ikke fik lov til at dø i synden. Bortførelsen var det endelige punktum for en mere end 30 år gammel strid med adskillige udløbere.

Frit slag

Historien er menneskeskabt, kan man uden større indsigt fastslå. At ville forstå historien forudsætter kendskabet til menneskene i historien, og en måske deraf følgende biografisk problemstilling. Det handler vor historie om – biografi. Skal man være fagmand og skrive en videnskabelig afhandling eller kan man lade fiktionen få frit løb under udøvelse af biografien som en litterær genre? Kræver det inddragelsen af f.eks. psykologi, psykoanalyse, sociologi, antropologi o.s.v.? Samlet kan der svares ja ... og nej – der er faktisk frit slag.

Forholder man sig rent metodisk til biografien og ser på nogle nordiske repræsentanter for den historiske forskning, fra Kristian Erslev

(1926) over H. P. Clausen (1963) og Ottar Dahl (1967) til Benito Scozzza (1982), glimrer alle disse ved »biografiens« fravær.⁴ Biografien har med enkelte undtagelser, som vi skal se, altså ikke skilt sig ud i forskningen. Uden for Norden findes store mængder af biografisk speciallitteratur, uden at der dér er tale om nogen rød tråd: ved gennemgang af specielt amerikansk, tysk og fransk biografiforskning, kunne litteraturtidsskriftet Nordica's 1989 udgave således konstatere på det selvstillede spørgsmål om, hvorledes biografien skulle gribes an: »att åtminstone inledningsvis utöva den med hjälp av vidsynthetens perspektiv«.⁵

Et relevant spørgsmål vil selvfølgelig være om biografien overhovedet falder indenfor den almindelige historiske metodeteknik. Det gør den i sit væsen sikkert, men strukturen og indgangsvinklen kræver nogle overvejelser. Vi skal her se på tre måder at gribe sagen an på.

Pentti Renvall (1965) angiver en fremgangsmåde med en kronologisk periodeinddeling baseret på højdepunkter eller lignende interessante begivenheder/hændelsesforløb.⁶ Forfatteren skal søge at afdække de dominerende og karakteristiske træk og sammenstykke et personbillede. Det er Renvalls påstand, at det trods en gunstig kildesituation er næsten umuligt at udrede en persons motiver og følelser. Han forholder sig til personen som handlende subjekt, men ikke til motiverne, skjult i personens indre. De udefinérbare motiver kan desuden være en fordel, siger han, idet man så undgår at skulle forholde sig moralsk til vedkommende! Der er altså en grænse for, hvor langt man kan trænge ind i personen, før motiverne bliver det rene gætværk, som naturligvis kan være mere eller mindre kvalificeret.

En forklaringsmodel som søger at nå det skridt videre end Pentti Renvall, findes indenfor psykologien. At bestemme motiverne, inddrager i høj grad en psykologisk forklaringsmodel, men samtidig er psykologien også et område med en utrolig teoretisering, hvor faren består i, at det egentlige mål, biografien, vil drukne, eller reduceres til et redskab for teorien, for nu at trække det skarpt op. Den »historiske psykoanalyse« har med andre ord endnu lange udsigter og så længe det psykologiske islæt ikke er nærmere defineret, er det (bl.a.) her »vidsyntheten« træder til.

Er det videnskab eller fiktion når Helle Stangerup skriver om Christine (1985), eller Johannes V. Jensen om Kongens Fald (1900-01), for nu at relatere til Jens Andersen? Traditionelt set er det fiktion (den historiske roman), men langt fra videnskab behøver det nu ikke være. Brian McGuire (1986) åbner mulighed for at drage det fiktive element ind i billedet, hvor man totalt mangler kildemateriale. Udgangspunktet

kan være et kendt navn med kildebelæg, men hvor alt andet er opdigtet udfra et generelt kendskab til miljø og omgivelser. Den videnskabelige værdi forudsætter dog, og det er her Helle Stangerup og ligesindede falder udenfor, at McGuires fiktion forholder sig til tiden – og almindeligvis dermed kildematerialets beskaffenhed. Der er altså ingen logik i at skrive en fiktiv biografi om Ronald Reagan og så kalde det forskning.⁷

Så meget om biografi og metode. Den lille rundgang har ikke givet noget svar, men anskueliggjort at biografien har rige udfoldelser inden for de videnskabelige rammer. Forholder man sig til kilderne eller almindelig historisk metode og har problemstilling, mål og publikum for øje, kan det ikke gå helt galt. Dermed ikke sagt noget om underholdningsværdien – enhver historiker har sin stil, som kan være lagt an på et solidt metodisk fundament, men ellers struktureret efter egne ideer. Hvorledes den følgende korte biografi er anlagt, er ikke svær at gennemskue. Og derved kan vi vende tilbage til Jens Andersen.

Med hensyn til kildematerialet må Jens Andersen siges at ligge under gennemsnittet, både hvad angår kvantitet og kvalitet. Der findes intet privat brevmateriale – alt er skrevet i offentligt øjemed, hvori han ikke altid holdt sig til protokollen. Sproget er da også mange steder farverigt og bramfrit, hvilket ikke er så specielt for tiden; det specielle ved Jens Andersen var bare, at han ikke skelnede mellem høj og lav. Det betyder selvfølgelig, at man kan fokusere for meget på netop denne side, hvad der ikke er retfærdigt. Spørgsmålet er også, hvordan man skal vægte krønikeskrivere som f.eks. Arild Huitfeldt, Poul Helgesen, Cornelius Hamsfort og Hans Svanning, som mange gange er leverandører af de Jens Andersenske ytringer. Hver især understøtter de hinanden tilpas meget til, at der måske kan være noget om snakken. Andre har under alle omstændigheder taget »snakken« til sig: P. G. Lindhardt skriver 1965, at Jens Andersen var en »grov og ukultiveret bølge«, Erik Arup kalder ham 1932 for en studepranger og ligeledes Mikael Venge i 1982 (som Johannes V. Jensen iøvrigt gjorde det allerede i 1900, da han skrev Kongens Fald). Jens Andersen kunne sikkert være den nok så berømte elefant i en porcelænsbutik, men det subjektive element kan også give for mange utilsigtede associationer. Hans »studeprangermentalitet« har ikke været noget enestående, selvom han faktisk dyrkede denne metier.⁸

Litteraturen om Jens Andersen er til at overskue, selvom det egentlig ikke har skortet på interesse. Stamfaderen til den senere lektur er C. Paludan-Müllers »Levnedsbeskrivelse« fra 1837. Det er ikke så mærkeligt, for bogen behandler på 130 små sider faktisk al det på den

tid kendte kildemateriale udførligt. En del af dette materiale er gengivet bagest i bogen. Hvad der er fundet og udgivet siden er »kun« supplerende, men ikke forsøgt samlet, spredt som det er i diverse tidsskrifter og årbøger m.v. – alt af ældre dato, således Historisk Tidskrift fra 1890'erne og det nyeste i Fynske Minder 1966. Iøvrigt var det C. Paludan-Müllers opfattelse, at Jens Andersen var en mand af format, både på godt og ondt. C. F. Allen, en anden af forrige århundredes toneangivende historikere, behandler selvstændigt Jens Andersen i flere omgange i det ikke-afsluttede 5-bindsværk: »De Tre Nordiske Rigers Historie« 1864-72. Hans og C. Paludan-Müllers karakteristik af Jens Andersen er i større eller mindre grad gennemgående i al senere forskning om bispem, som f.eks. P. G. Lindhardts »Nederlagets mænd« 1968, der omhandler det katolske bispevælde under reformationen som helhed, herunder de tre biskoper Jens Andersen, Lave Urne og Joakim Rønnow.⁹

Tilnavnet »Bældenak« (i variationer) stammer fra tiden efter 1520. Således kaldes han i Stockholms overgivelsesdokument og i Øjenvidneskildringen 1523 (relationen) »Jöns bellanacke«.¹⁰ Måske er det Jens Andersen man kan se blandt figurerne på Nørholm kirkes altertavle fra omkring 1502. Ingen kan jo garantere for portrætligheden, men i så fald optræder han her med lange lokker under huen. Alligevel er det sandsynligt at navnet skyldtes biskop Jens' bekneb for hår, for naturens eller egen hånd – måske overdrev han vittigt sin tonsur.¹¹ Den mulighed er også, at portrættøren har ville bevaret sin »kunstneriske frihed«, at han aldrig har set biskop eller ganske simpelt dét, at altertavlen er fra omkring 1500, den tid hvor Jens Andersen fik bispestolen, og at tilnavnet først kan spores i kilderne omkring 1520 – der har været 20 år til at blive skaldet.

Biskop Jens

Det bispestift den 35-årige Jens Andersen overtog 1502 efter Carl Rønnow, var landets trediestørste efter Lund og Roskilde. Født i 1468 kunne han se tilbage på en lynkarriere, der var få uadelige forundt: Fra skolegang i Ålborg eller Viborg til universitet i København i 1487, hvorfra sikkert hans magistergrad og den senere af andre så benyttede indsigt i romerretten og den kanoniske ret stammer. Derpå var turen gået til kurien, d.v.s. pavehoffet i Rom, i 1493, hvor han præsterede et benarbejde som indbragte ham ikke mindre end syv kirkelige embeder rundt om i Danmark. Det var ikke fordi han var tændt af den hellige ild – sådan gjorde man, og han skulle vel have noget at leve af.¹² Paven på

denne tid var iøvrigt den lidet hellige Alexander VI (1492-1503), hvem det i alle henseender lykkedes at tilsidesætte alt, hvad der hidtil var regnet for passende for en pave og et pavehof. Selv Machiavelli syntes imponeret, så måske Jens Andersen lærte et eller andet?¹³ Hjemme fortsatte Jens Andersen med samme tempo. I 1497 var han ansat i kongens kancelli og varetog diverse diplomatiske hverv bl.a. i Norge og Rusland. Han har uden tvivl vist sig som en effektiv og handlekraftig mand, alt til kongens tilfredshed, som havde brug for de Jens Andersenske talenter.

Der er nemlig kun en forklaring på, at Jens Andersen fik bispestolen i Odense og den hedder kong Hans. Han har ikke haft megen støtte i adelen, og kun én gejstlig kan tænkes at have bifaldet valget: den ligeledes uadelige ærkebisp Birger Gunnensen i Lund (hvor Jens Andersen 1501 var blevet domprovst). Birger Gunnensen skyldte selv kongen sin post, og netop kirken stod sig på denne tid godt med kongehuset i modsætning til den verdslige adel. At indsætte en uadelig på bispesædet i Odense (og dermed i rigsrådet) var også en måde for Hans at markere en holdning. Om bispevalget blev foretaget ved domkapitlet, via kongen eller direkte fra paven, som jo ifølge kirkeloven skulle godkende valget under alle omstændigheder, skulle der betales en sum svarende til halvdelen af første års indtægter. Hvor Jens Andersen tidligere havde snydt ved opgørelsen af embedets indtægter ved provstiet i Børglum, betalte han hele tiltrædelsesafgiften vedrørende bispestolen i Odense på én gang, hvad P. G. Lindhardt finder var usædvanligt.¹⁴

Jens Andersen var altså formuende, og som måske den katolske kirke pr. tradition, en »skatteopkræver af Guds nåde«. Til Frederik 1. svarede han på spørgsmålet om, hvorfor han af præsterne krævede 100 mk. udover de faste 15 mk. til kongen (til rustning mod Chr. 2), at det kendte han ikke til, og at kongen skulle »vare eder for saadant folk, der pleier at føre slige tidender«.¹⁵ Bøndergods og præster blev pålagt ekstraafgifter af forskellig art og mange af de faste forøget. »Cathedraticum«, oprindelig en frivillig afgift svaret af præsterne til bispesædet, steg i Jens Andersens bispetid fra fire til syv mark årligt. I 1504 måtte kongen bremse ham, da han krævede en stud og korn fra præsterne udover visitatssummen, d.v.s. for gæstgiveri. At Jens Andersens indtægter var store, kan også ses af, at han opkøbte gods vidt omkring.

Samme år, i 1504, lagde Jens Andersen grundstenen til sin nye bispegård. I 1503 blev provstiet i Odense ledigt da Karl Rønnow døde. I stedet for at lade embedet genbesætte, snuppede Jens Andersen al godset og dets indtægtsvirksomhed til sig selv. Provstegården blev revet

ned og delvist brugt til opførelsen af en ny bispegård. Dét skulle Hans tage fortrydeligt op, idet provstiet i sin tid var oprettet af kongehuset. Imidlertid skete foreløbig intet; endnu har kong Hans set med milde øjne på sin bisp. I 1508 stod gården færdig, og indvielsen blev markeret med en nu tabt stentavle med den pudsige tekst: »I dette første opførelsesår kostede en skæppe byg 3 skilling, i det følgende 4, i de øvrige var prisen som den plejer«. Det er jo unægtelig en utraditionel måde at markere dén begivenhed på, og en tekst som har været med til at give Jens Andersen det før nævnte studeprangerprædikat. Nu var det ikke kun en bispegård, men nærmere en fæstning med voldgrav og det hele – midt i Odense. Det var ikke praksis, at bisperne, adelen, bosatte sig blandt borgerne i byen. For Odenses vedkommende er Blangstedgård syd for byen nævnt som den siddende bisks opholdssted. Så kunne Jens Andersen jo ikke andet end tage ophold hos menigmand i byen.

Du hedder Lax ...

Som bisp var Jens Andersen selvskrevet til rigsrådet, men som hans titel burde antyde, beskæftigede han sig ikke specielt med kirkelige sager. Vi ved slet ikke hvorledes Jens Andersen har bestridt den klerikale side af embedet. Nej, en bisp var administrator af mægtige godser, han havde domsret, beskatningsret m.v., områder som naturligt medførte politisk og militær indflydelse, som igen betød en ledende rolle i rigsrådet.

Ifølge Poul Helgesen og hans Skibykrønike var Jens Andersen allerede i 1499 udset til kaldet i Odense, og tillige en lumske herre. I juni 1502 blev rigshofmesteren Poul Laxmand dolket af to adelsmænd, den ene endda selv rigsråd, og lempet i kanalen ved Gammel Strand i København med ordene noget i retning af: »Du hedder Lax, så kan du vel svømme«. Det drejede sig ikke bare om en død rigshofmester og to mordere, men om intriger og modsætninger i hele tidens politiske klima. Kong Hans var den der støbte kuglerne – posthumt blev Laxmand anklaget for forrædderi og domfældet i landstinget. Bagefter blev de vældige besiddelser fordelt, og Jens Andersen, »uden hvis forslagenhed og list kongen ikke havde opnået den uretfærdige dom«, skriver Poul Helgesen, modtog et af husene i København. Efter hans »anslag« skete så godt som alt i riget, indtil kong Hans døde.¹⁶ Sikkert er det at han i samme periode overtog Ørbæk slot på Fyn – det er måske endda ham som fandt på navnet Ørbæk.

Jens Andersen var indblandet, hans underskrift på dommen (blandt 20 andre) er ikke til at komme uden om, men det beviser jo ikke hans

»forslagenhed«. Er der en mulig forbindelse mellem Jens Andersen og dommen over Poul Laxmand, må det være i anklageskriftet. Anklagen indeholdt tre punkter: Poul Laxmand havde haft forræderiske forbindelser til det svenske rigsråd og opfordret til ulydighed; han havde i fjendtlig hensigt sendt et bud til Stockholm og endelig havde han bagtalt kongen. Anklagen lægger op til, at hvis alt andet skulle slå fejl, kunne sagen køres på majestætsfornærmelse. Det var jo lige et af Odensebispens specialer, med hans store kendskab til romerretten og dennes strenge regler om majestætsfornærmelse. Samtidig er der det forhold, at romerretten og inkvisitionen ikke fandt samme udbredelse i Norden som i det øvrige Europa, hvilket også kan bestyrke mistanken til Jens Andersen, der som en af de få forstod sig på denne lovkyndighed.

Den uforstandige bisp ...

Den betydningsfulde Jens Andersen drog i 1503 til Lübeck for at udrede trådene for kong Hans. Situationen var ikke i kongens favør: Dronning Christine sad fængslet i Stockholm, og man var nok en gang raget uklar med Hansestæderne, som vedblev at handle med oprørerne i Sverige. Hansestæderne var ikke interesseret i et samlet Norden og åben krig lurede lige om hjørnet. Det var ikke godt, slet ikke hvis Sverige og Hansestæderne fandt sammen – der måtte gøres noget. Den 24. april 1503 indledtes fredsforhandlingerne med den fra Rom udsendte kardinal Raimund Peraudi (hvis primære opgave i disse år var at samle Europa mod de aktive saracener) som forhandlingsleder, som bisidder bl.a. Hans' bror hertug Frederik. Jens Andersen og Hans Rantzau førte den danske trup og sad overfor det lübske byråd og repræsentanter fra de øvrige Hansestæder.

Bisp Jens og de øvrige danske deltagere skulle på lempelige betingelser genoprette freden, samt søge at få Lübeck til at forhandle dronning Christines løsladelse. Hans Rantzau havde allerede op til forhandlingerne i april 1503 mundtligt tilsagn fra kong Hans om, at denne var indstillet på at betale gæld i forbindelse med Christian I's tidligere låntagning i Lübeck og anden »vitterlig« gæld plus erstatte de opbragte skibe, man hidtil havde underholdt sig med. Kong Hans ændrede senere mening, eller også var han blevet misforstået af Rantzau, skriver C. F. Allen.¹⁷ Jens Andersen og Hans Rantzau modtog således (tilsyneladende) senere i forhandlingsforløbet skriftligt forbud om ikke at love lübeckerne nogen som helst erstatning.¹⁸

Bølgerne gik højt under forhandlingerne. Jens Andersen kunne ikke

styre sit temperament og nedkaldte kardinalens vrede over sit hoved: Bispem var både »uforstandig og ulærd«, og det var ikke »underligt at konger og fyrster ikke kan holde fred, når de har sådan mænd i deres råd«. ¹⁹ Det måtte Jens Andersen tage til sig, og efter fire dage enedes man om et forlig. Kardinalen havde sammen med hertugerne, Frederik og Magnus, formuleret den overenskomst, som Jens Andersen og Hans Rantzau, trods kong Hans' forbud, indgik. Tilmed garanterede de kongens ratifikation. Den 17. januar 1504 skulle erstatning og gæld være afviklet og hvis ikke, skulle hertug Frederik og de for dansk side virkende prælater og herrer, og naturligvis gesandterne Jens Andersen og Hans Rantzau, indfinde sig i gældsfængsel i Lübeck. Den 17. juni 1503 stadsfæstede kongen forliget til alles overraskelse – ikke mindst Jens Andersens, som har kunnet tørre sveden af panden. ²⁰

Det er værd at pointere, at det ikke var Jens Andersen som dikterede betingelserne. Men han havde godkendt dem, og det var i modstrid med Hans' ønsker. Jens Andersen på sin side var vel klar over, at han også personligt løb en risiko, nemlig gældsfængslet. Muligvis havde kardinalen ladet skinne igennem, at vreden ville involvere selve paven, såfremt bisp Jens ikke makkede ret. Udsigten til at få raseret sine indtægtskilder kan have åbenbaret sig: hvis forliget mislykkedes, var Jens Andersens stift, fra Als over Fyn og småøerne til Lolland-Falster, i fare for at blive rendt over ende af apokalypsens fire ryttere. Endelig har både Jens Andersen og f.eks. hertug Frederik været klar over sandsynligheden for, at kongen aldrig ville stille med pengene. Men der kunne nå at ske meget, og var dronningen først fri, var situationen en helt anden. Krig var man vel heller ikke interesseret i, og gældsfængslet var der næsten et år til.

Dronning Christine var hjemme igen i løbet af vinteren og ikke overraskende forblev kong Hans' skatkiste lukket. Den 17. februar 1504 udløb fristen, og i april indfandt de fleste af garantterne sig i Lübeck. Hertug Frederik og hans medgaranter kunne ikke forlade byen igen, før de havde lagt 57.000 mark inklusive et af hertug Frederiks slotte, Littau, med tilhørende len. Summens størrelse skulle senere blive genstand for diskussion – sorteper gik nemlig videre til Christian. ²¹

En garant mødte ikke op i Lübeck, og det var Jens Andersen. Det var naturligvis et spørgsmål om held i uheld. På den ene side slap han denne gang for at stå til regnskab for sin diplomatiske indsats, på den anden side var han belejret af den fynske adel på sit slot Ørkild ved Svendborg. Baggrunden for belejringen fortaber sig som så meget andet i historien, men striden med de adelige Rønnow'ere skulle først få

ende næsten 30 år efter. Måske var det et pengespørgsmål opstået, da Jens Andersen overtog Fyns stift efter Karl Rønnow. Den fine familie har nok heller ikke været tilfreds med, at den jævne Jens Andersen skulle være bisp over Fyns land. Ydermere blev det påstået, at Jens Andersen var bagmanden for mordet på dronning Christines lensmand på Næsbyhoved slot ved Odense, Otto Porsfeldt. Intet i kilderne tyder på bispens andel, og han bedyrede da også sin uskyld. Christine havde lige installeret sig på slottet, så der har sikkert været flere folk i byen end normalt.

Det ene med det andet – adelen fandt sammen og spærrede Jens Andersen inde på Ørkild, hvilket under alle omstændigheder var den undskyldning, han brugte for at blive væk. Alt for travlt med at komme afsted har han dog ikke haft: fristen var udløbet februar 1504, Otto Porsfeldt blev dræbt i foråret omkring påske (og senest i juni), hvorpå belejringen fulgte. Jens Andersen siger selv i sit forsvarsindlæg fra 1521, at han tog til Lübeck for at forhindre udbetalingen til byen, men kom for sent og blev sendt hjem igen »skadesløs« af lübeckerne.²² Den forklaring skal man tage med et vist forbehold, der er jo tale om et forsvar, men på den anden side var situationen sådan, at den ikke var til at løbe fra – og kardinal Raimund havde han mødt én gang.

Hans

Årene omkring 1510 er lidt af et vendepunkt for Jens Andersen. Han sad solidt på sit stift, han manglede intet. Han var kendt af alle, han var anderledes. Men gælden i Lübeck, den forsvundne provstegård, og den døde lensmand – der var mørke skyer i horisonten. Kong Hans var ikke mere den samme velynder. Dertil kom nok så vigtigt provst Hans Hansen, der havde både kong Hans' og Christians tillid som sendebud og gesandt i Rom. Da kongen skulle have Hans Hansen i tale i København engang i 1508, skrev denne tilbage, at han ikke turde rejse gennem Odensebispens domæne. Jens Andersen havde af en eller anden årsag set sig gal på provsten: dersom han passerede Fyn »wolde he my denn hals unnde«, ville han kappe hovedet af ham.²³

Om mordet på Poul Laxmand skulle have influeret på kong Hans' forhold til Jens Andersen er tvivlsomt. Har Jens Andersen medvirket i dommen, har han kun handlet til kongens fordel, eftersom det var ham, der ville have rigshofmesteren ned med nakken. Sagen har forværret kongens forhold til adelen, der var anspændt i forvejen, men ærgrelsen har nok ikke berørt bispens – det var jo netop med hans slags, kongen ville hævde sig overfor adelen. Måske gnidningerne med Chri-

stian påvirkede kong Hans. Den nævenyttige bisp havde blandet sig i Christians norske styre, da bisp Karl af Hamar skulle ned med nakken i 1507. Christians hårde kurs divergerede ikke væsensforskelligt fra, hvorledes kong Hans ville have grebet sagen an, men Jens Andersens tilbud om at tage bisp Karl i forvaring, væltede Christians skumle planer om at slå det norske oprør ned med hård hånd. Der har utvivlsomt været tale om andre konfrontationer mellem bisp og »kronprinsen«, som f.eks. en klage over at nogle af dennes folk havde generet bisp og Skt. Knuds kirke. Forholdet har ærgret kong Hans – blod er som bekendt tykkere end vand.

Den 2. september 1511 indklagede Jens Andersen Oluf Holgersen, lensmanden på Nykøbing slot, for konge og rigsråd på Københavns slot. Striden drejede sig om en skov, som lensmanden angiveligt havde tiltusket sig. Gennem 30 punkter søger Jens Andersen at retfærdiggøre sin harme over lensmandens ugerninger. Måske kan man ud af skriftets ordlyd fornemme Jens Andersens indignation og harme, bl.a. ved detaljerne – det hele skulle med. Alle klagepunkterne omhandler overgreb og tilsidesættelse af hans ejendom og rettigheder: skovhugst af 28 mægtige bøge, ødelæggelsen af bispens folks både (for at de ikke skulle fare til Fyn og sladre), belejringen af Sørupgård, overfald på hans folk og meget mere.²⁴

Muligvis skal klagen ses som et forsøg på at retfærdiggøre eller bagatellisere Jens Andersens tvivlsomme handlinger – om han skulle have dårlig samvittighed. Angreb er som bekendt det bedste forsvar. Flere punkter i klagebrevet tyder på, at Jens Andersen søgte at fange netop kongens interesse, idet hans lensmands voldelige fremfærd fortrænger bispens folk og fæ til andre af kronens jorde. Han søger at vække kongens medlidenhed med den hårdt prøvede almue.

Først i maj 1512 tog kong Hans sig af sagen, men havde inden da et brev undervejs til Rom. Udfaldet af sagen er belyst i et »tingsvidne«, hvor over halvdelen af klagerne ignoreres, hvilket kan tyde på, at de måske indeholdt en smule sandhed.²⁵ Sagens, for Jens Andersens, pauvre udfald må kædes sammen med det forhold, at Oluf Holgersen var kongens lensmand på Nykøbing slot. Kongens affejende reaktion er ikke et udtryk for et ønske om direkte at få skovlen under Jens Andersen, men skal ses som en gratis lejlighed til at bekende kulør. At anskueliggøre overfor bisp at han er på gale veje, og at tålmodigheden ikke er grænseløs. Endnu en særlig omstændighed resterer, og det er den kendsgerning, at to af sagens øvrige implicerede er medunderskrivere på tingsvidnet. Den er svær at forklare, medmindre det betyder endnu en begmand til Odensebispen – at Jens Andersens vidne og

andre implicerede underskrev tingsvidnet og dermed afkræftede de fleste af hans klager.

Forespørgelsen kong Hans havde undervejs til pave Julius II. omhandlede Jens Andersens lemfældige omgang med provstiet i Odense. Egentlig var Jens Andersen af landets bisper blevet udset til at tage til Rom i anledning af det 5. Laterankoncilium, der var indkaldt til at begynde 3. maj 1512 og som kom til at vare de følgende fem år. Konciliet blev åbnet af paven, men kong Hans markerede altså sin utilfredshed med bisp Jens Andersen og sendte istedet sekretæren Johan Wulf og medgav ham brevet. Det svar som kongen modtog fra kurien, var positivt. September 1512 får Anders Glob pavens tilladelse til at få sagen om bispens uretmæssige tildragelser afgjort af redelige og retskafne mænd.²⁶

Men endnu reagerede Jens Andersen ikke. Og længere nåede kong Hans heller ikke i sin detronisering af bispens. 20. februar 1513 døde kong Hans 58 år gammel. Som traditionen bød, blev han begravet i Odense og Jens Andersen holdt gravtalen, som han 2 år før havde holdt den for prins Franz, Hans' 14-årige søn. Dermed var en epoke for Jens Andersen slut. Fra da af gik det faktisk kun én vej.

Christian

Kong Hans fik ikke lov til at tage klagerne med sig i graven. Det var som om Jens Andersens (u)gerninger fra begyndelsen af århundredet ideligt skulle forfølge ham. Da Christians hyldning i hertugdømmerne stod for døren, var beskeden, at hyldningen kun fandt sted, såfremt hertug Frederik fik et gældsbevis der rimeligt dækkede udlægget i 1503.²⁷ Christian udstedte beviset, hvad andet kunne han gøre. Og hvem var at klandre for denne bet andre end Jens Andersen – det var jo ham, der havde underskrevet forliget. Skyerne trak sig sammen.

Hans Hansen var nået helskindet over Fyn og endda helt til Rom i foråret 1515. Her agtede han selv at klage, men det primære var, at Christian fik pave Leo X's tilladelse til at rejse sag mod bispens for uden fuldmagt at have lovet Lübeck penge, og som kongen nu hæftede for. Paven truede Jens Andersen med interdikt (frakendelse af retten til at øve kirkelige handlinger), og overdrog det blandt andre til Roskildebispens Lave Urne at afgøre striden.²⁸ Samtidig skrev Hans Hansen til Christian, at der var gode udsigter til at få lov at rejse sagen. I brevet håber han på »en god ende at fange på min sag imellem bispens af Fyn og mig«, hvorefter han tilføjer, at han ikke håber, at kongen forliger sig med bispens lige med det samme – Jens Andersens fald skulle altså

komme hans egne klager til gode.²⁹ Det gjorde det nu ikke lige med det samme. I september 1516 fik Jens Andersen striden med kongen henvist til ny afgørelse af nye dommere, som også skulle yde absolution og hæve interdiktet.³⁰

At redegøre for Christians interesse i at »slagte« Jens Andersen ville hurtigt afstedkomme en længere beskrivelse af kongens egen personlighed. Henholdsvis Gyldendals og Politikens Danmarkshistorier karakteriserer ham således: »Det syntes veldokumenteret at han var højt begavet - f.eks. med udprægede anlæg for sprog – men også at han havde tilbøjelighed til at være indesluttet«, og »Der var en heftighed i hans sind, hans vrede kunne flamme op og blive som en altfortærende ild, han var rastløs, utålmodig, kunne ikke vente...«³¹. Med dem in mente må kongens interesse i bispens fordømmelse vel i en vis grad tilskrives temperamentet. Christian stod i samme situation som kong Hans, hvor adelen og gejstligheden – sammen og hver for sig – i høj grad var ukontrollable magtfaktorer, og i lige så høj grad ønskede at pleje egne interesser og føre egen politik, indenrigs som udenrigs, fremfor ubetinget at tjene en konge og se al ære og fortjeneste gå dén vej. Den emsige Sigbrit har ikke gjort sagen bedre.

Muligvis er det Jens Andersen, der har indledt Christians opgør med bisperne og den katolske kirke – det er vel de færreste, som har holdt på ham. Jens Andersen havde tidligere skilt sig ud fra de øvrige gejstlige (skomagersønnen), og har måske været den som nemmest kunne ofres i balancegangen med gejstligheden og adelen. Netop som den éner med »tilpasningsvanskeligheder« til alle stænder og lag har Jens Andersen indtaget en slags dobbeltrolle, der kunne bruges (udnyttets) i det politiske spil. Stort set alle har haft noget på ham. Sandsynligt er det også, at kongen havde Jens Andersens rigdomme i tankerne. Hvor han sad temmelig godt i det, gjorde Christian det ikke: hans erobningsforsøg i Sverige kostede penge. Man ser billedet af den sorgløse og formuende bisp ved siden af den indesluttede og stækkede konge. Når Jens Andersen så tilmed havde kostet kongen en mindre formue (på papiret), var det ved at være tiden for en afregning hin herredag 1517.

At få adgang til bispens rigdomme forudsatte en skudsikker anklage. Bispens havde trods alt en psykologisk magt i form af de katolske love og traditioner (der netop blev genforhandlet og indskærpet på det før-omtalte laterankoncilium), som ikke tolererede, at verdslige lagde hånd på gejstlige. Skulle Christian retfærdiggøre sin harme, var det om at buldre godt på de tomme tønder. På herredagen 25. november 1517 i København blev Jens Andersen konfronteret med sine anklagere Chri-

stian og Hans Hansen. Lübecksagen 1503 var det bærende element – ja, faktisk nævnte man overhovedet ikke andet.

Hvad Jens Andersens svarede på beskyldningerne, kendes fra hans »prokurators« indlæg, som C. F. Allen trods den 4 år senere datering finder dækkende.³² Jens Andersens reaktion på selve herredagen beskriver Poul Helgesen i Skibykrøniken: bispem havde svaret »uforfærdet og med stor ro og stillede gyldige grunde og kendsgerninger mod falske indbildninger og tomme mistanker, saa at selv den romerske paves legat Arcimboldus, som da var tilstede, udtalte sin beundring herover«.³³ Gældssagen mente Jens Andersen sig fri for, da kong Hans i den tid, der var gået, ikke havde påtalt det overfor ham. Drabet på Otto Porsfeldt kendte Jens Andersen ikke til, og havde der været uenighed mellem bispem og Christian, da havde kong Hans forliget dem i Kalundborg.³⁴

I det altså fire år senere indlæg betyder Jens Andersen sin uskyld og bemærker, at såfremt ovenstående oplysninger var kommet paven for øre, da havde paven »neppeligen ladet sagen kommit i rethergang« mellem kongen og bispem. Han nævner den »merkelig drapelig skade«, som er overgået hans kirke og stift, og at rettergangen ikke har side-stykke i nogen skreven lov. Salutten slutter med, at ingen mand kan betvivle, at ovenstående »artikle« er sandheden, og at bispem ikke bør »tiltale at lide«.

Det lyder jo tilforfældeligt, men én ting nævnes slet ikke i indlægget, og det er kong Hans' forbud mod at love Lübeck penge. Det har Jens Andersen ikke været ene om, også hertug Frederik fortav dette. Interessant er det, at Jens Andersen ikke kunne finde på en bedre forklaring i de fire år fra 1517 til 1521. Kongens forbud var vel næppe til at bortforklare, såfremt det stod på tryk. Om det er den direkte eller indirekte årsag til, at Jens Andersen første gang stiftede bekendtskab med gejstligt fængsel vides altså ikke, men Christian fik ærkebisp Birger Gunnersen til at tage sig af Jens Andersen.

16. december 1517 skriver kong Christian til paven for at overbevise ham om bispens skyld og fængsling, og få ham til at overlade sagen til ærkebispem »oc andre bisper eller pafvelige sendebud«. Grunden er naturligvis for ikke selv at brænde fingrene, eftersom Christian også skriver, at Jens Andersen blev overgivet til ærkebispem i legaten Arcimbolds nærværelse. Henvendelsen fik dog ikke den ønskede effekt, idet paven i april 1518 istedet sender et monitorium til Christian og pålægger ham at restituere bispem – her udeblev effekten også.³⁵

Jens Andersen var stædig i starten, men oplødtes. Hans sag blev

taget op på et møde i København i marts 1518, men dér stod han stadig stejl. Der var det, som Poul Helgesen skriver, at Jens Andersen blev ført fra det ene fængsel til det andet for til sidst at ende hos sin gamle fjende Oluf Holgersen. Fire landsknægte bevogtede ham, »som ved deres daghlige plagerier til sidst skulle se at faa livet af ham«, skriver Poul Helgesen.³⁶ Dét var åbenbart for meget for den snart 50-årige bisp. Et udateret dokument, men formodentlig fra 1519, tyder på, at Jens Andersen nu var ved at være mør. I dokumentet tilbyder han kongen »guld, sølv oc klenodie« og accepterer, at sagen kommer for »righens prelater oc gode mend«.³⁷

Primo 1520 blev striden afgjort ved voldgift. Christian skulle indkassere 2/3 af indtægterne fra Jens Andersens egne besiddelser indtil hans død. Christian skulle tage sin bisp til nåde igen, ligesom Jens Andersen ikke måtte ikende nogen af de implicerede kirkestraffe. Måske for hele tiden at minde Jens Andersen om alvoren, hvis det ikke skulle være gået op for ham, satte kongen Hans Hansen til at bestyre de 2/3. Dermed var sagen afgjort – for denne gang.³⁸

Her slagtes flux ...

Som med ét slag var al balladen gemt af vejen. Jens Andersen var taget til nåde igen, og med i Christians følge til Stockholm efteråret 1520. Det er svært at forestille sig grunden til Jens Andersens hastige op og ned ture, fra fængsel og dyb unåde til Christians redskab i en noget tvivlsom affære, hvis ikke det var fordi, bispens besad nogle ubestridelige intellektuelle kvaliteter. Eller var det en afpresning, som er forbigået kilderne – næppe, men fængselsopholdet kan have gjort ham føjelig, og desuden stod han temmeligt alene i verden, eftersom hans stift i økonomisk henseende var taget fra ham. Efter Birger Gunnersens død stod han også alene mod de øvrige adelige bisper. Så Jens Andersen har måske ikke set andre muligheder end at følge Christian. Men helt ydmyg var han nu ikke. I oktober 1520 skrev han selv til Rom om pengegarantien i Lübeck. Jens Andersen var altså ikke mere underdanig og føjelig i at følge Christian efteråret 1520, end at han samtidig for egen hånd havde sin sag under behandling i Rom.³⁹

Den 4. november 1520 blev Christian 2. kronet i Stockholm, og 3 dage efter fulgte dét, som er blevet »et klassisk stridsspørgsmål i nordisk historiografi«.⁴⁰ Det Stockholmske blodbad har været genstand for intens forskning og ligeså intens uenighed. Jens Andersen tog sig af »papirarbejdet« ved overgivelsen. Ligeledes skal det have været bispens opgave at overbevise det svenske rigsråd om Christians arveret.

»Hvor snildt eller plumpt han fik sagen drejet, var hans deduktion ikke i sig selv af nogen vigtighed, da den under de daværende omstændigheder kun kan anses som en formalitet, hvor kongen lod rådet sin vilje tilkendegive«, skriver C. Paludan-Müller i sin lille bog.⁴¹ Og det er vel korrekt – som erobreren kunne Christian diktere betingelserne.

Det var sturepartiet der måtte holde for; de var en klar hindring for et stabilt kongerige. Da kroningsfestlighederne var overstået, kom den danskertro ærkebisp Gustav Trolle anstigende, og klagede over (afdøde) Sten Sture og hans tilhængere. Der er adskillige klagepunkter, og man tøver ikke med at kalde de voldsudøvende for kættere. Christian havde brug for Gustav Trolle, eftersom han ved Stockholms overgivelse havde afstået fra selv at straffe de slagne. Hovedkilden er et aktstykke med otte segl, deriblandt Jens Andersens, men ellers udstedt af 14 gejstlige 8. november 1520.⁴²

Aktstykket er ifølge Niels Skyum-Nielsen (1964) en ekspertise, som tager stilling til et konkret retsspørgsmål fra en domstol. Proceduren brugtes, hvor verdslig (her kongen) og gejstlig ret krydsedes. Det er altså ikke et domsdokument, som sikkert heller aldrig har eksisteret.⁴³ Jens Andersen skulle ikke bruges som dommer men som ekspert, hvilket også giver en forklaring på hans tilstedeværelse: Jens Andersen kunne efter kirkelovene kun agere dommer i sit eget Fyns stift. Spørgsmålet er så, om det sturepartiet var anklaget for berettigede en »kætteridom«; om de var »notoriske kættere« (mod Romerkirken/paven). Selvom man ikke kan bruge Jens Andersens medvirken som bevisførelse herfor, er det her han måske har spillet en rolle, idet det ifølge »Øjenvidneskildringen«, forfattet 1523 af tre af de implicerede gejstlige, var Jens Andersen, der procederede som den kyndige i romersk og kanonisk ret, hvilket naturligt nok også er en grund til, at han i megen senere litteratur er anset som en af hovedmændene. I skildringen hedder det bl.a., at Jens Andersen skulle have henvendt sig til forsamlingen og spurgt, om ikke de, som havde sammensvoret mod den hellige kirke og paven, var kættere. Det er hvad man kan konstatere, men hvilken hat Jens Andersen egentlig har haft på, ved vi ikke. En nærliggende mulighed er selvfølgelig, at han har været personlig rådgiver for Christian og det, at han som eneste dansker blandt 14 eksperter var én kongen kunne stole på, og måske ligefrem har påvirket sagen i en af kongen ønsket retning. Flere steder i sagsforløbet fremstår de samme fire personer: Jon Eriksen, og bisperne Gustav Trolle, Otto Svinhufvud og Jakob Ulvsson – det er disse, som har »rakt bøddelsværdet« til Christian.⁴⁴ Og ifølge øjenvidneskildringen fra 1523 var Jens Andersens reaktion på, at de svenske førtes til skafottet, at »det er ikke

muligt, at hans kongelige majestæt djærves at gøre noget ondt på sådanne mænd ...«.

Det tyder jo på, at han ikke kan have anet blodbadet, hvilket tilbagevises af, at han allerede i oplægget til en kætterisag må have vidst, hvad det kunne føre til – han var jo ekspert, og en kætteridom var lig en dødsdom. Var det lovning på/udsigt til nye interesser eller indtægtsmuligheder, som det måske var tilfældet ved Poul Laxmand sagen, eller var det Jens Andersens evner, der skulle udnyttes; blev han fanget eller styret af sin »profession«? Over firs svenske gejstlige, adelige og borgerlige måtte lade livet den dag i Stockholm. Til de mange lig, der lå og rådne på torvet, skal Jens Andersen have bemærket til kongen: »Herre, her slagtes flux, det vil give en ond stank«.

Men Jens Andersens rolle i Sverige var ikke udspillet. Slagteriet skulle vise sig at få den stik modsatte effekt. I 1521 skriver Jens Andersen til kongen, at det kræver flere mænd og penge at hamle op med oprørerne.⁴⁵ Didrik Slagheck – statholderen – kom under anklage for at fare for hårdt frem, hvor det var unødvendigt, og i det hele taget vise sig som en militærstrategisk ignorant. Også Slaghecks økonomiske forvaltning kom under kritik. I et andet brev fra samme tid skriver Jens Andersen til Christian og klager over sin stilling og sine besværligheder med Didrik Slagheck (deri var han ikke den eneste, de øvrige råder skrev så vidt vides også til Christian).⁴⁶ Brevet, som dog kun delvist menes at være skrevet af Jens Andersen selv, indeholder også gode råd og formaninger: Christian gør klogt i at lade statholderen blive i Stockholm, til han selv kommer til byen; bliver Didrik Slagheck kaldt væk, kan kongen blive tiltroet dennes ugeringer, idet »Mester Didrik er udråbt over hele landet som en misdæder«. Han gentager alle statholderens misgerninger og fraråder på det alvorligste kongen at lytte til manden, som tilmed har sagt, at han ikke regner det for mere »at tage en biscope fraa halsen endh en hundh«. Brevet slutter: »Naar en crismet (salvet) konninge fanger merkelig skade fore hand troer the hand icke skulle tro och mistroer thennem som hand skulle tro, tha er thet en straff guds lønlige domme fore nogre openbarlige gerninger, da skal konngen achte Davids ordh »lex regis in manu dei est«, (kongens lov er i Guds hånd) och gjøre loff igien som David gjorde«.⁴⁷

Den videre udvikling tyder på, at brevet har cirkuleret i det danske rigsråd, hvorunder Sigbrit har stiftet bekendtskab med det. Da kongen således vendte hjem fra Nederlandene i september 1521, var alle de implicerede tilstede. Jens Andersen redegjorde for sin opfattelse af situationen i Sverige: »Sverige er et svært land at straffe, indbyggerne har for nemt ved at søge tilflugt i skove og bjerge«. På det tidspunkt

havde man stort set kun enkelte slotte og borge tilbage rundt om i landet. Istedet skulle man via snedigt diplomati vinde almuen og det tabte tilbage.⁴⁸ Trods det at Jens Andersen i erklæringen viste stor forståelse for og indsigt i situationen, foretrak Christian at høre på Didrik Slagheck, hvilket i litteraturen tillægges Sigbrits indflydelse på kongen.

Så måtte Jens Andersen hele møllen igennem igen – de samme gamle klager plus et par nye. Jens Andersen skulle forklare, hvorfor Tåsinge nu helt og holdent lå under bispestolen, hvor det før havde været under kronen. Ifølge Huitfeldt fik kongen ikke direkte svar, men istedet: »at Skotland og England før havde været under dansk konge, så dem kunne han jo vinde først«. Det er ved samme lejlighed, Arild Huitfeldt omtaler bispemanden som en »spitsig« mand.⁴⁹

I slutningen af 1521 har Christian haft endnu en forespørgsel afsted til Rom, og i december 1521 får han svar, hvori han rådes til at »gøre en lidhen proces therom«, eftersom man har en kommissær ved hånden, og kan klare det med nogle andre sager.⁵⁰ Man kan stille sig det spørgsmål, om det var kongens mening, at Jens Andersen skulle blameres for hele det Stockholmske blodbad og de kaotiske eftervirkninger, idet pavestolen var begyndt at interessere sig for sagen. Det lod til, at Christian kunne frikendes for ansvaret, hvis man fandt en anden synde-buk. Dét syntes Jens Andersen måske oplagt, men kongen havde i længere tid vaklet med hensyn til Didrik Slagheck. Dels skyldtes det beskyldningerne for pengesvig, dels at alle pegede på statholderen som hovedsynderen. Christian endte på det for Jens Andersen rigtige ben – Didrik Slagheck blev henrettet januar 1522.

Og så skulle man tro, at Jens Andersen var fri igen, men Christians vrede havde endnu ikke lagt sig. I april 1522 blev Jens Andersen deporteret til Hammershus på Bornholm, og i august samme år befriet af en hanseatisk flåde, hvorunder også fæstningen Hammershus faldt. Jens Andersen var fri og blev bragt med tilbage til Lübeck. Hvad han har foretaget sig de næste par år i Lübeck vides ikke, fangenskab var der ikke tale om.

Ignavis ventribus

Jens Andersen var den eneste bisp, så vidt vides, der via teologien argumenterede mod reformationen. Der kendes til advarsler til borger-skabet fra andre biskoper bl.a. Ove Bille i Århus maj 1526 og Åge Jepsen i Lund november 1528.⁵¹ På herredagene i 1526 og 1527 var kirken reelt blevet underordnet kongen, så det er underligt, at biskopperne ikke gjorde

deres eget oprør mod den svigtende status, at se deres eget »rige« synke i grus, medmindre de derigennem så en endnu hastigere afslutning på livet, som det var. At der var tale om adel, har måske gjort det nemmere at opgive en gejstlig post.

Som Jens Andersen efterhånden havde markeret sig, synes hans reaktion logisk – han var vant til at kæmpe for sin stilling og lod sig ikke føre ved næsen som en anden stud. Hans reaktion på reformatoriske kræfter kan findes i to bevarede breve: ét, oprindeligt to, til Assens i december 1527 og ét til Viborg og Ålborg, udateret men formentlig fra samme periode. Indholdsmæssigt vidner de måske ikke specielt om skribentens høje klerikale status, men datidens bisper var interessant nok sjældent teologer, så det har sin forklaring. F.eks. søgte de fire bisper i Jylland 1527 støtte hos tyske trosfæller.⁵²

I det bevarede brev til Assens borgere, hans »kiære venner«, harcelerer han over de »forløbne munke« og »Luthers selskab«, over at præsteskabet skulle have »predicke aabenbare løgn for almuen« og hemmeligholdt den hellige skrift til egen fordel, hvor »Luthers selskab« nu ville vise den skinbarlige sandhed. Han beder om at få disse beskyldninger om »døl« tilsendt skriftligt, og dersom han ikke kan tilbagevise dem, vil han skifte side. Brevet slutter med en formaning til borgerne om at være vise og fornuftige, og ikke tillade et sådant kætteri prædikes i byen.⁵³

De forløbne munke i Assens var disciple af Poul Helgesen som var »reformkatolik« og faktisk før Luther anklagede romerkirken. For Poul Helgesen drejede det sig om tolkningen af Biblen; en tolkning som enten kunne være katolsk, reformkatolsk eller i luthersk udlægning – selve Biblen var uangribelig. Det er et spørgsmål, om Jens Andersen på dette tidspunkt var klar over disse forskelle, hvad brevets ordlyd ikke tyder på, men det spiller måske ikke den store rolle, eftersom der i begge tilfælde var tale om en ændring af det bestående, og hvad Jens Andersen stod for.

Brevet er et øjebliksbillede, hvor Jens Andersen er faret i blækhuset over, at »Luthers selskab« åbenbart er ved at sætte sig på borgere og menigheder i hans, bispens, stift. Tonen er lettere overlegen.

Brevet til Viborg og Ålborg er mere høfligt end brevet til Assens, muligvis fordi der i Jylland var tale om større og mere indflydelsesrige menigheder eller borgerskaber. I begge byer sad stadig en pavelig godkendt bisp, måske Jens Andersen har ment, at de kunne trænge til støtte? Eller havde den første bramfrie tone ikke den ønskede effekt? Indholdet lader tyde, at Jens Andersen har sat sig mere ind i tingene, men han fik svar på tiltale.

Hans Tausen var et par år forinden blevet Frederik 1.'s kapellan og prædikede ikke altid lige uproblematisk den ny lære i Viborg. Han tog til genmæle, og svaret rangerer et par klasser over Jens Andersens, hvad angår heftighed og engagement – han har sikkert besiddet den indsigt, Jens Andersen har manglet. Brevet blev senere trykt og offentliggjort afsnitvis kommenteret af Hans Tausen, som f.eks.: »Vi Jens Andersen med Guds nåde bisp i Odense« indleder Jens Andersen; »Å nej, ikke af Guds nåde men af Gus store fortørnelse ... osv.«, svarer Hans Tausen.⁵⁴ P. G. Lindhardt peger på specielt tre punkter i Jens Andersens argumentation, som påkalder sig opmærksomhed⁵⁵: Det første er, at Jens Andersen ikke nævner muligheden for at anvende magt, d.v.s. den normale katolske praksis med bandlysning o.lign. Det tyder på, at brevet er fra efter ovennævnte herredag 1527 i Odense, hvor »reformationen« mere eller mindre legalt var tilstede i Danmark, og hvor det blev tilladt at tolke teksten efter forgodtbefindende.

Endnu mere interessant er, at Jens Andersen regner kirkesamlingerne eller koncilierne som den højeste kirkelige autoritet, og ikke paven, der overhovedet ikke nævnes. Det er under alle omstændigheder ikke en gammelkatolsk holdning, men en reformkatolsk ditto, som videre støttes af, at Jens Andersen, som Poul Helgesen, regner de viseste og bedste kirkefædre, d.v.s. i katolsk sprogbrug de kirkelige forfattere i oldkirken, som de rette fortolkere, og at den ny læres splittelse af kirken er at opfatte som rent kætteri. I Skibykrønikens sidste del optræder Jens Andersen da også som »en mand, der viste sig standhaftig i troen« – en mere positiv karakteristik end den tidligere »forslagne og listige« Odensebisp.⁵⁶

Det sidste punkt er, at Jens Andersen måske nok antager reformkatolske synspunkter, men stadig refererer til teksten og den hidtidige katolske behandling og brug heraf, og ikke den frie evangeliske tolkning. Samlet er der tale om et meningsskifte fra det første brev (til Assens) – og hvorfor så det? Jens Andersen, som var blandt de ypperste til at udnytte sin plads i hierarkiet, til at opfylde sine materielle behov, og som netop var den urørlige katolske bisp, der blev brugt som skræmmeeksempel for et udlevet, råddent system, var nu reformkatolsk.

Noget stort indviklet psykologisk drama behøver der ikke være tale om, for hans handling er logisk nok, når først det uundgåelige er erkendt. Og nogen kovending foretager Jens Andersen heller ikke. Når alt kommer til alt, er det ikke de teologiske spørgsmål, der har ligget ham dybest på sinde. Han har sikkert haft et forholdsvis afslappet forhold til hele den katolske forestillingsverden svarende til det uimpo-

nerede forhold, han havde til sine øvrige omgivelser, uden på nogen måde at have sat sig uden for kirken (og samfundet). Jens Andersen har vurderet situationen og draget den foreløbige konsekvens deraf. Pavens indflydelse var forlængst udslukt. Flertallet af de øvrige (dog »gammel«-katolske) bisper sad ikke for pavens, men for kongens hånd, og godkendelsessummerne røg i statskassen. Det var tilladt at prædike evangeliet, og selvom kirken – den ene eller den anden – for befolkningen var ét fedt, og mistroen ikke ophørte på én dag, var der begyndende tilkendegivelser af, hvor sympatien lå.⁵⁷ Ganske vist kan der have ligget økonomiske overvejelser bag beslutningen: hvis Jens Andersen ville have sin del af kagen, var det om ikke at gå mod strømmen. Men i 1527 havde han allerede aftalt sin efterfølger i Fyns stift. Det lader selvransagelsen tilbage, og det Jens Andersen udtrykte var vel netop, at den katolske kirkes forståelse for den hellige skrift og teoretiske formidling heraf var suveræn, men at kirken som institution og praktisk administrator var passé. De »lade bug« – ignavis ventribus – havde godt af at blive jaget en skræk i livet, skal Jens Andersen have sagt.⁵⁸

Opgøret

Nu var Jens Andersen ved at være træt. Længe havde han forberedt sin afgang, og 1529 skulle blive året hvor han trak sig. Efter herredagen november/december 1526 var Knud Gyldenstjerne, domprovst i Viborg, aftalt som hans efterfølger og skulle, når tiden kom, betale Jens Andersen en pension på 600 Gylden årligt. Hvorfor gjorde Jens Andersen sig disse tanker nu og veg fra sin tidligere ytring om, at han »ved den hellige blé ville dø som en vældig biskop i fandens navn«?⁵⁹ Der var flere årsager og fællesnævneren vel alder og svigtende energi. I 1528 var Jens Andersen omkring 60 år. Som udsigterne var, sagde en nøgtern vurdering enten at gå selv – og diktere betingelserne – eller »blive gået« og stå på herrens mark, om man så må sige. Og som udsigterne blev til kendsgerninger, var det en klog disposition.

Striden med Rønnowerne i 1503 var dengang kulmineret med, at Jens Andersen lyste band over Marquard Rønnow. Mere var der ikke sket, for Marquard døde i 1506, men 20 år efter måtte sønnen Joakim have luft for sit raseri. På herredagen i Odense sommeren 1527 blev sagen behandlet med fire voldgiftsmænd på hver side, bl.a. for Jens Andersen bisp Ove Bille og Knud Gyldenstjerne og for Rønnowerne bisp Lave Urne. Nu kunne voldgiftsmændene ikke nå til enighed, og i den situation skulle Frederik have det sidste ord. Dét faldt året efter i 1528 på Nyborg slot. Det kan undre, at voldgiftsmændene ikke kunne

blive enige. Ud af de otte kan man nemlig kun pege på én som kunne tænkes Jens Andersen venligt stemt, nemlig bisp »in spe« Knud Gyldestjerne. Også dengang må sagen have været dunkel. Måske skyldes uenigheden Jens Andersens brug af bandet, som bisperne – der var fire, to på hver side – ikke ønskede for megen opmærksomhed omkring, for de ville vel nødtigt af med muligheden for selv at gøre brug heraf. Og tiderne var ikke til at gøre for meget postyr om de katolske virkemidler. Kong Frederiks kendelse derimod var et stik til bispen. Om der var personlige overvejelser iblandet, som f.eks. balladen i Lübeck 1503, eller om der var tale om en generel »næse« til én fra bispestanden, er ikke til at vide, men i samme periode fik også bisp Åge Jepsen Sparre en hård dom.

For den uenighed og »trette«, der havde været imellem Rønnowerne og bispen og for bandlysningen af Marquard Rønnow, blev Jens Andersen dømt til at betale den gamle frue på Hvidkilde 100 rhinske gylden straks og senere 1500 mk., eller afstå Ringstedgård og Pederstrup.⁶⁰ Den dom kunne Jens Andersen naturligvis ikke leve med og skrev et åbent brev, hvori han bl.a. påstod, at kongen under hånden til sin kansler havde frasagt sig domskendelsen. Og Eiler Rønnow, Joakims bror, fik at vide, at han havde gjort »uartig og uredelig forfølgning imod ham«.⁶¹ Jens Andersens påstande førte til, at han blev anklaget for injurier mod kongen.

Sagen blev afsluttet i sommeren 1530, og da var Jens Andersen trådt tilbage. I de forløbne to år var han blevet indstævnet til herredag tre gange uden at møde op. Retsagens udfald var vel forudsigeligt. Det var én grund til ikke at møde, en anden, at han som bisp var undtaget en verdslig rettergang, som var den måde kongen og hans folk ønskede at køre sagen på. Det kunne de gøre med ro i sindet, eftersom kuriens rækkevidde var indskrænket til et absolut minimum. Der var ingen hjælp at hente for den betrængte bisp, og ligeledes heller ikke fra kollegerne.

Dommen, som den fraværende Jens Andersen fik 20. juli 1530, var hård.⁶² Ikke på kroppen eller pengepungen, men på sjælen. Rønnowerne fik deres ret og deres hævn, og var dermed nok så brat ude af sagaen. Hvad det egentlig drejede sig om, var Jens Andersens påstand om Frederiks ansvar for dommen i 1528. Kongen afviste at skulle have ytret sig som påstået, og Jens Andersen blev som følge deraf erklæret for falskner. Dét var anklagen – og forsvar var der jo intet af. Om Jens Andersens påstande var usande eller ej, ved vi ikke, men det sandsynligste er vel, at de var usande: i godt to årtier havde uvenskabet med Rønnowerne i det store hele været på vågeblus og fra Jens Andersens

side sikkert glemt eller godt undertrykt. Lige pludselig skulle han af med store summer, til en adel han afskyede. Så harmedes han og greb til stærke midler, som han vidste ville afstedkomme en ligeså stærk reaktion. Ingen skulle formå den gamle bisp at krybe til korset (!).

Jens Andersen blev dømt som »mindremand« (eller »tremarksmand«). At blive dømt som mindremand gik på æren, man var mindre værd. Han havde tabt æren og kunne ikke sikre sig oprejsning, før kongen tillod en sådan, men om dommen rent praktisk betød noget for Jens Andersen er ikke sikkert. Han blev ganske vist udstødt af rigsrådet, men antagelig har han slet ikke befundet sig i landet.

Lübeck

Den 14. marts 1529 klokken 13 opholdt Jens Andersen sig på sin bispegård i Odense. »vanmectigh aff Siugdum« kaldte han sit kapitel til sig, undskyldte at han ikke selv kunne møde op i Odense kapitel (klostret), som det »vell tilbørligt haffde verrit«, og meddelte, at han på grund af sygdom og »andre merckelige sagers skyldt« overdragede stiftet til Knud Gyldenstjerne straks.⁶³ Han opnåede aldrig tilnærmelsesvis det samme forhold til Frederik som til de »to andre«. Det kan der være mange årsager til, men den mest nærliggende er vel, at bispen ikke kom til at spille samme rolle i rigsrådet som tidligere under Hans og Christian. Der skulle andre kræfter til, og Frederik havde jo også sit tyske kancelli – de kom ikke til at omgås hinanden i større stil.

Fra januar 1530, til Jens Andersen befinder sig på Tåsinge i 1532, vides det ikke, hvad han har foretaget sig. Her ydede han husly til den forfulgte »evangelist« Jørgen Sadolin, Hans Tausens svoger. Muligvis har han opholdt sig en del af tiden i Lübeck, hvor han med sikkerhed befandt sig 1534. Tidligere, før Christian 2.'s Norgesfelttog 1531, havde der været bud efter Jens Andersen for at overtale ham til at tale den landflygtige Christians sag i Danmark og for »at christlig blod icke skulle udgydis« – gammelt nag skulle være glemt, og han ville finde en god herre i Christian.⁶⁴ Men Jens Andersen reagerede såvidt vides ikke. Det gjorde han derimod i 1534, året for »grevens fejde«, hvor det lader til at han talte Lübecks sag i form af breve til enkelte danske rigsrådsmedlemmer.⁶⁵ Intentionen med skriveriet var at dreje rigsrådet (-s forskellige fraktioner) bort fra et Nederlandske/Holstenske forbund og over på et lübsk forbund.

Selvom man ikke kan sidestille hans forhold til Lübeck med det øvrige kongeriges – han havde drevet af omstændighederne haft ophold i byen flere gange – var der trods alt tale om en holdningsændring. Om

han var presset af omstændighederne, eller foretog sig det beskrevne frivilligt, for penge f.eks., lader sig ikke besvare. En anden side af sagen er, at Jens Andersen på sine gamle dage tilsyneladende havde vendt sig til en mere reformvenlig retning af katolicismen. Det er da en mulighed, at den lübske atmosfære har bekommet ham vel, hvor borgmesteren og protestanten Jürgen Wullenweber netop havde vundet magten.

Men der er måske en endnu bedre forklaring: Den mørke nat, hvor fremmede brød ind på Kærstrupgård på Tåsinge og bortførte ham. Det var slægtninge til den næsten 30 år tidligere myrdede Otto Porsfeldt og de havde en »god« hukommelse. Jens Andersen blev frikøbt fra det brutale fangenskab af en lübsk købmand, gift med hans søsterdatter. Han blev i Lübeck, måske af nød, måske fordi Lübeck var det eneste sted han følte sig sikker.

Jens Andersen døde i 1537 omkring 70 år gammel. Hans »rim« var ifølge Pontoppidans annaler: »Salve patientia gloriosa victrix«. Ifølge Arild Huitfeldt lød det: »Det onde ligger hos det gode, udvælg det gode og fly det onde«. ⁶⁶ Har Jens Andersen Bældenak forfattet begge, er rækkefølgen korrekt.

Noter

1. Hændelserne er skildret i to digte antagelig skrevet af Jens Andersen selv. Trykt i henholdsvis Kirkehistoriske Samlinger 5. Rk. Bd. III. 1905-07 og *Scriptores rerum Danicarum medii ævi*, bind 8 1792 (1969) (SRD). Der er ikke sikkerhed om årstallet, også 1533 er nævnt.
2. Cornelius Hamsforts (1546-1627) bispekrønike trykt i SRD 7 1792 (1969).
3. Hans Svaning (1503-84). Udtalelsen findes trykt i hans »Christianus Secundus & C« s. 126. (Først udgivet 1658).
4. Kristian Erslev: *Historisk Teknik* 1926, H. P. Clausen: *Hvad er Historie* 1963, Ottar Dahl: *Grunntrek i historieforskningens Metodelære* 1967, Benito Scocozza: *Om Historie* 1982.
5. Inger Larsson »Biografiforskning: poetik, politik eller panorama« i *Nordica* 1989 (bd. 6) s. 15-42.
6. Pentti Renvall: *Den moderna Historieforskningens principer*, 1965.
7. Brian McGuire (red.): *Mennesker i Danmarks og Europas Middelalder* 1986.
8. Den Danske Kirkes Historie bd. 3, Niels Knud Andersen og P. G. Lindhardt 1965 s. 221. Erik Arup: *Danmarks Historie* bd. 2 1932 s. 401. Odense bys historie bd. 1 H. Thrane og Mikael Venge 1982 s. 405. Studehandlen: Arild Huitfeldt (AH): *Danmarks Riges Krønike: »Christian II« 1596* (1976) s. 69f. Se note 15.
9. C. Paludan-Müller (CPM): *Jens Andersen Beldenak*, 2. udg. 1837. 1. udg. er et indbydelsesskrift til reformationsfesten 31/10-1836 på Odense katedralskole. C. F. Allen (CFA): *De Tre Nordiske Rigers Historie København 1864-72*. P. G. Lindhardt (PGL): *Nederlagets Mænd* 1968.

10. På opfordring af Gustav Vasa skrev tre af de i det stockholmske blodbad implicerede eksperter – Göran Turesson, Peder Galle og Erik Geting en øjenvidneberetning juni 1523, kaldet »relationen«.
11. Muligvis kan det også betyde et frembrusende sind: H. Petersen: En altertavle som mindesmærke om biskop Jens Andersen Bældenak. Aarbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie 2. Rk. Bd. 4 1889 s. 89-100. For den vittige og skaldede Jens Andersen: A. Heise: Jens Andersen »Bældenak«. Historisk Tidsskrift 6. Rk. III 1891-92 s. 433-449, som også mener at spore navnet til Fyn.
12. Jens Andersens benarbejde kan følges i Acta Pontificum Danica (APD) 5 1915, tillige med al senere brevveksling til Rom vedr. Jens Andersen fra stk. 3327 og fremefter.
13. Salmonsens Konversationsleksikon bd. 1 1915 s. s. 462.
14. APD 5 3586 (Børglum), 3865, 3866 (bispeembede). P. G. Lindhardt nævner det usædvanlige: Nederlagets Mænd 1968 s. 88.
15. Arild Huitfeldt (1546-1609), benytter både utrykte og trykte kilder, men nogen systematisk udnyttelse er der ikke tale om. Bygger ofte på tidligere kronikører, f.eks. Hans Svaning. Fdr. 1.'s historie s. 109f.
16. Lektor Poul Helgesens historiske optegnelsesbog, sædvanlig kaldet Skibykrøniken, ved A. Heise 1890 (PH/AH) s. 34, s. 41-42, og Henry Bruun (HB): Poul Laxmand og Birger Gunnarsen 1959 s. 112. En søstersøn får senere livsbrev på Ørbæk (Trap Danmark, Svendborg amt). I øvrigt er en søstersøn og en søsterdatter det eneste man hører til Jens Andersens familie ud over hans »simple forældre«.
17. CFA bd. 1 s. 324.
18. Jens Andersens (prokurators) indlæg i Nye Danske Magazin bd. 3 s. 212 ff og f.eks. hertug Frederiks brev til kong Hans 1512 trykt i REP 2. r. 12413-4. Kongens brev om forbudet er så vidt vides ikke bevaret. Kendskabet til forbudet stammer fra den senere tilståelse om at have handlet imod kongens instrukser, aftrykt hos Henrik Behrmann: Kong Christian den Andens Historie 1-2 1815. 2. del s. 16f. I Hanserecesse (bd. 4 398) nævnes intet om forbudet!
19. CFA bd. 1 s. 323 og CPM 1837 s. 12. Deres oplysninger stammer bla. fra AH: Kong Hans' historie s. 203f, som tildels bygger på Albert Krantz »Wandalia«, Reimar Kocks Lybske krønike 1503. Hanserecesse bd. 4 298.
20. Hanserecesse bd. 4 399, 401 og 406.
21. H. Behrmann 2. del s. 66ff og specielt s. 71f.
22. Belejringen nævnes i »Biskop J. A. Beldenaks Prokurators Indlæg« ca. 1521, et forsvar for de efterhånden akkumulerede anklager. Danske Magazin 2. r. 3 1810.
23. Hans Hansens brev til kong Hans 1508. Trykt i CPM 1837 s. 124f, bilag A.
24. Repertorium diplomaticum regni Danici mediaevalis (REP) 2. r. 7 1935 11905.
25. »Tingsvidnet« af 23. maj 1512 gengivet hos CPM 1837 bilag B, s. 125.
26. APD 5 4322.
27. I litteraturen (og kilderne) optræder forskellige beløb. En endelig udredning af størrelserne findes hos CFA bd. 1 s. 663 note 26 og bd. 2 s. 557 note 4.
28. APD 5 4537.
29. APD 5 4538.
30. APD 5 4595.
31. Gyldendals Danmarkshistorie bd. 2,1 s. 235 (Kai Hørby). Politikens Danmarkshistorie bd. 5 s. 222, (Johan Hvidtfeldt).
32. CFA mener at »dets bevisførelse er anvendelig på ethvert trin af sagen« bd. 2 s. 557 note 5.

33. PH/AH s. 58f.
34. AH: »Christian II« s. 65ff.
35. APD 5 4644.
36. PH/AH s. 59.
37. CPM 1837 bilag D s. 129.
38. Dommen er aftrykt i Nye Danske Magazin bd. 3 s. 224-34.
39. APD 5 4814.
40. Gyldendals Danmarkshistorie bd. 2,1 s. 86. Svensk Historia 1 (Jerker Rosén) s. 281. Niels Skyum-Nielsen (NSN): Blodbadet i Stockholm og dets juridiske maskering 1964, er at regne for hovedværket.
41. CPM 1837 s. 50.
42. NSN 1964 s. 24-25. Foto af dokument og segl.
43. NSN 1964 s. 34 og s. 129.
44. NSN 1964 s. 173.
45. JAs brev til Christian 2. 1521 trykt i CPM 1837 s. 131 bilag F.
46. JAs udkast til brev til Christian 2. (1521) trykt i H. Behrmann 2. del s. 158ff.
47. JAs brev op.cit. s. 161.
48. JAs erklæring, udateret (sensommer 1521) tryk i CPM 1837 s. 132 bilag G.
49. AH: »Christian II« s. 204.
50. APD 5 4904.
51. Smaaskrifter af Hans Tausen, ved Holger Rørdam Kbh. 1870, indledningen s. XIIIf.
52. PGL, festskrift 1968 s. 253f.
53. Samlinger til Fyens Historie og Topografi I 1861 s. 228-30 og AH: Fdr. I, s. 147.
54. Smaaskrifter af Hans Tausen ved Holger Fr. Rørdam 1870 s. 23-94.
55. PGL: Festskrift 1968 s. 257.
56. PH/AH s. 148 og s. 42.
57. P. Severinsen har i 1929 vist, at stort set alle katolske præster på Fyn fortsatte i deres embeder efter 1536/37. Har der generelt været tale om dette forhold, er det måske ikke sært det har knebet med tilliden. P. Severinsen: Jens Beldenaks præster og reformationen. Aarboeg for Historisk Samfund for Odense og Assens Amter 1929.
58. SRD 7 s. 240 (Hamsfort).
59. Bemærkningen skulle være faldet på herredagen 1525, hvor adelen søgte at fjerne uadelige fra gejstlige poster, muligvis med Jens Andersen for øje. Se f.eks. CFA bd. 2 s. 355.
60. Fdr. I's danske registratorer, ved Erslev og Møllerup, Kbh. 1879 dommen af 15 juli 1528. AH: Fdr. I s. 164ff.
61. Pontoppidan Annales Eccl. 2. tome s. 852. Hændelsen er her citeret fra CPM 1837 s. 89.
62. Dommen eksisterer så vidt vides ikke som selvstændigt dokument, men findes gengivet i: Pontoppidan Annales Eccl. 2 tome s. 851ff.
63. JAs afskedsbrev »søndag nest for palmesøndag« 1529. Brevet findes trykt i CPM 1837 bilag M, s. 139ff.
64. Bisp Gustav Trolle m.fl.'s brev 21. dec. 1530. Trykt hos AH: Fdr. I's historie s. 235ff.
65. Et brev er med sikkerhed skrevet af JA. Heri henvises til »mangge vore breffue«. Trykt i CPM 1837 s. 142 bilag N.
66. Pontoppidan Annales Eccl. II s. 447, her citeret fra CPM 1837 s. 97. AH: »Den Gejstlige Histori« 1604 (1978), Odense stift akt. 27.

Summary

After some reflections on the place and importance of biographies in historical work, the article presents and discusses the career of Jens Andersen Beldenak, born c. 1468 in Brande, North Jutland of »common parents«, bishop of Odense, 1502, died in Lybaek, 1537.

Jens Andersen Beldenak is an interesting person. In 1525, when the aristocracy demanded that only people of noble birth should occupy higher offices, Jens Andersen Beldenak ostensibly declared that he by »the holy shroud would die as a mighty bishop in the name of the devil«, a statement which points to a rather interesting disposition.

His refractory character caused him much controversy. He had controversy with king Hans, king Christian II and king Frederik I, with the aristocracy and the other bishops (who were of noble birth), and quarrelled with the bourgeoisie as much as with the peasants. As a matter of fact, Jens Andersen Beldenak's diocesan rule is known today only from other people's accusations against him.

At the time unrest was growing in Denmark and, what was to affect the catholic bishop, Jens Andersen Beldenak directly, the budding reformation. He was not a theologian, but he is supposedly the only person, among the many who retorted, who embarked on a theological argumentation against the reformation.

His doings entailed other matters than clerical ones. As a bishop he was member of the »Rigsråd« (council of state) and like most bishops Jens Andersen Beldenak spent his time here, rather than engaging in his ecclesiastical duties. His secular life involved him in several incidents of importance. Of interest is his role in the Massacre of Stockholm and his abduction in 1532, which he has depicted in two elegy-like poems.